
Марат Рахматуллаєв,

зав. відділу зарубіжної літератури і зарубіжних зв'язків
Національної бібліотеки Узбекистану імені Алішера Навої,
д-р техн. наук, професор

Розвиток інформаційних технологій у бібліотеках Узбекистану. Реформи та їх результати

Стаття присвячена проблемам комп'ютеризації бібліотек Узбекистану. Автор зосереджує увагу на створенні модельної (взірцевої) бібліотеки республіки, формуванні інформаційно-бібліотечної інфраструктури, електронних каталогів, на питаннях дистантного обслуговування читачів, підготовки і перепідготовки бібліотекарів.

З перших років незалежності Узбекистан скеровував свої сили на вдосконалення телекомунікаційної сфери як важливої ланки у справі проведення реформ у суспільстві. Інформатизація усіх сфер життя республіки – це не тільки модернізація технічної бази, а й формування національної інфраструктури, нарощування національних ресурсів. Щоб активізувати цей процес, було взято курс на комп'ютеризацію й автоматизацію бібліотек, підключення їх до Інтранету та Інтернет-мереж. А згодом пріоритетними стали також питання створення корпоративних бібліотечних мереж.

В Узбекистані робота з автоматизації бібліотек розпочалася з середини 90-х рр., коли було ухвалено «Закон про інформатизацію», Програму створення Національної мережі науково-технічної інформації, а також прийнято інші важливі державні рішення. Роботи з автоматизації бібліотек підтримувалися Державним комітетом Республіки Узбекистан з науки і техніки, Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти. Перші кроки зі створення електронних бібліотек і бібліотечних консорціумів були зроблені Фундаментальною бібліотекою АН Республіки Узбекистан (ФБАН). У 2000 р. тут був реалізований проект створення Модельної автоматизованої бібліотеки. Метою проекту стало: створення модельної (взірцевої) бібліотеки для відпрацювання і демонстрації усіх функцій автоматизованої обробки бібліотечної інформації; облаштування «полігона» для навчання бібліотекарів; підвищення рівня обслуговування читачів, зокрема, із забезпечення відкритого доступу до електронних інформаційних ресурсів. Модельна автоматизована бібліотека (МAB) була першою у Республіці Узбекистан бібліотекою, де вдалося автоматизувати основні бібліотечні функції: від каталогізації, комплектування до обслуговування

читачів. Наступний крок у реалізації проекту – формування Бібліотечної академічної мережі, що дозволило бібліотекам академічних інститутів мати доступ до електронних інформаційних ресурсів ФБАН, обмінюватися науково-технічною інформацією і створювати власні електронні бази даних. Ставши членом міжнародного консорціуму eIFL Direct, Узбекистан одержав доступ до унікальних науково-освітніх електронних ресурсів США та інших західних країн. Такі світові видавці, як EBSCO publishing, ProQuest, Emerald, Springer, JOP та інші з великими знижками надали доступ до своїх баз даних через Інтернет і на CD. А нині вже стало традицією щорічно у березні проводити спільні презентації провідних видавців електронних ресурсів для університетів республіки.

Постанова Президента Республіки Узбекистан від 20 червня 2006 р. «Про організацію інформаційно-бібліотечного забезпечення населення республіки» зробила бібліотечну сферу пріоритетною у республіці з питань впровадження тут сучасних інформаційних технологій. Відповідно до Постанови, кнгозбірні не тільки оснащувалися комп'ютерним устаткуванням та долучалися до глобальних і місцевих інформаційних мереж, а й ставали центрами з формування національних інформаційних ресурсів, електронних баз даних, електронних бібліотек. У документі зазначалося, що однією з функцій інформаційно-бібліотечних центрів (ІБЦ) має бути «створення електронних бібліотек і баз даних, інформаційні ресурси яких об'єднувались би за допомогою зведеного каталога». Отже, важливою складовою створення електронних бібліотек є не тільки оснащення їх комп'ютерною технікою, а й упровадження там автоматизованих бібліотечних систем. У Постанові також акцентується увага на створенні електронних каталогів, зокрема,

зведеного електронного каталога. Для цього потрібно виконати велику роботу з переходу на міжнародні формати представлення бібліографічної інформації. Це комунікативні MARC-формати, дотримуючись яких бібліотеки можуть створювати електронні каталоги, що відповідають міжнародним стандартам, і представляти національні інформаційні ресурси на міжнародній інформаційній арені.

Бібліотеки, кафедри системи вищої і середньої спеціальної освіти ведуть активну роботу зі створення власних електронних ресурсів, електронних підручників та умов для забезпечення доступу до науково-освітніх електронних ресурсів. Майже 10-річне використання системи російської ІРБІС у більш ніж 40 бібліотеках республіки дало змогу підготувати кваліфіковані кадри для роботи з АБС, сформувати власні електронні ресурси. І Національна бібліотека, і більшість ІБЦ уже накопичили певний досвід створення електронних каталогів і повнотекстових баз даних. Сьогодні вже діє ціла низка національних автоматизованих бібліотечних систем, таких як KARMAТ та інші, що дає змогу активізувати процес автоматизації бібліотек. Система KARMAТ відповідає всім міжнародним стандартам, що врегульовують діяльність автоматизованих систем такого класу. Розроблено також версії для шкіл, ліцеїв, університетів, коледжів і центрів науково-технічної інформації. Система не тільки забезпечує доступ до електронних каталогів, а й дає змогу формувати повнотекстові бази даних, працювати в корпоративних мережах, дистанційно обслуговувати читачів, вести статистичний облік використання літератури.

За роки незалежності було реалізовано понад 30 проектів, що стосуються реформування бібліотечної сфери. Серед них «Навчальний комп'ютерний центр при Наманганської обласній бібліотеці», «Бібліотечна інформаційна мережа в Сурхандар'їнській області», комп'ютерні навчальні центри і центри правової інформації при обласних бібліотеках, серія семінарів та міжнародних конференцій. Основними ініціаторами проектів з автоматизації і створення інформаційно-бібліотечних мереж протягом 2000–2006 рр. були Бібліотечна Асоціація Узбекистану, Національна бібліотека Узбекистану, обласні бібліотечні асоціації.

Найбільш вдалим заходом у цій царині стала міжнародна конференція «Інтернет і бібліотечно-інформаційні ресурси в науці, освіті, культурі і бізнесі» «Central Asia», що регулярно, раз на два роки проходить у різних регіонах республіки. У ній

активну участь беруть провідні фахівці бібліотечної та інформаційної галузі з Росії, США, Англії, Німеччини та багатьох республік Середньої Азії.

Мета конференції – активізація діяльності бібліотек, навчальних закладів, архівів, налагодження результативної співпраці цих закладів у справі розвитку застосування Інтернету та електронних інформаційних ресурсів у сферах науки, освіти, культури, бізнесу.

Конференція покликана:

- сприяти ефективному обміну досвідом з проблем формування електронних інформаційних ресурсів, створенню бібліотечних систем і використанню Інтернету у бібліотеках, ІРЦ, ІБЦ, архівах;
- сприяти створенню творчих об'єднань-консорціумів з питань спільного використання бібліотечних (насамперед, електронних) ресурсів, організації й експлуатації навчальних центрів з підготовки кадрів, котрі б володіли новими інформаційними технологіями у бібліотечній справі;
- мобілізувати бібліотечні й освітні заклади на більш широке використання можливостей Інтернету, електронних баз даних, для забезпечення відкритого доступу до інформаційних ресурсів і формування їх змісту.

Основні тематичні напрями конференції:

- методи і засоби розвитку інформаційно-ресурсних та інформаційно-бібліотечних центрів. Актуальні питання культури читання в ІРЦ та ІБЦ;
- бази даних та електронні видання для науки, освіти, культури, бізнесу. Проблеми формування національних електронних інформаційних ресурсів у бібліотеках та архівах;
- корпоративні системи оперативного інформаційного обміну;
- нові форми бібліотечно-інформаційного обслуговування у час комп'ютерних технологій;
- актуальні питання управління спеціальними бібліотеками, системами науково-технічної інформації й архівами.

Крім того, останнім часом реалізуються проекти за грантами Європейської спілки ТЕМПУС, Азійського банку розвитку (АБР) та інших з підготовки кадрів та створення систем дистанційного навчання для студентів, працівників бібліотечної та інформаційної сфер.

На підготовку висококваліфікованих кадрів для бібліотек, формування інформаційної інфраструктури спрямовані проекти, що реалізуються Міністерством народної освіти Узбекистану за підтримки Азійського банку розвитку. Так, метою проекту

«Удосконалення системи видання підручників і навчальної літератури для загальноосвітніх шкіл» є поліпшення якості загальної освіти, побудова ефективної і сталої системи забезпечення громадян економічно доступними підручниками, іншими навчальними і методичними матеріалами в національному масштабі.

Проект має чотири складові: (I) удосконалення політики загальної освіти шляхом реформування навчальних планів і програм, модернізації системи іспитів, оцінок та пов'язані з цим дослідження; (II) створення життєздатної системи забезпечення навчальними посібниками учнів шляхом випуску економічно доступних підручників по всій країні та посилення орендних засад у забезпеченні підручниками; (III) розвиток сектора видання та реалізації підручників, навчальної літератури через заохочення авторів, удосконалення Закону про авторське право і стимулювання участі приватного сектора у книговидаванні; (IV) розвиток шкільних бібліотек через забезпечення бібліотек у 1000 пілотних школах адекватною площею, меблями, книжками та іншими навчально-методичними матеріалами, аудіовізуальним устаткуванням і комп'ютерами.

Фаза 2. Компонента IV проекту під назвою «Розвиток шкільних бібліотек» передбачає вирішення важливих питань комп'ютеризації, автоматизації, навчання бібліотекарів шкільних ІРЦ і удосконалення системи бібліотечного обслуговування. Відповідно до цього проекту 1000 пілотних шкільних ІРЦ одержали комп'ютерне устаткування й оргтехніку, 1200 бібліотекарів пройшли курси комп'ютерної грамотності. Не менш важливим є підготовка 28 висококваліфікованих тренерів із бібліотекарів, що добре володіють як сучасними комп'ютерними засобами, Інтернетом, так і автоматизованими бібліотечними системами, а також мають досвід і здібності проведення тренінгів. У рамках цього компонента шкільні бібліотеки будуть модернізовані і розвинуті як навчально-методичні ресурсні центри.

Інший важливий для Узбекистану міжнародний проект «Нова магістерська програма з бібліотечної справи та інформатики», що реалізується за підтримки Європейської спілки ТЕМПУС, спрямований на підготовку спеціалістів світового рівня. Його метою є розроблення ефективних навчальних програм підготовки і перепідготовки висококваліфікованих кадрів для бібліотек із використанням прогресивних методів і засобів навчання провідних європейських країн. У проекті беруть участь уні-

верситети семи країн – Узбекистану, Великобританії, Іспанії, Італії, Вірменії, Грузії, Латвії.

Завдяки реалізації проекту:

- значно підвищиться рівень підготовки бібліотечних кадрів за рахунок досконалої програми підготовки спеціалістів;
- підвищиться якість інформаційно-бібліотечного обслуговування в бібліотеках за рахунок високого рівня кваліфікації кадрів;
- буде створена постійнодіюча система підготовки і перепідготовки бібліотечних кадрів;
- будуть засвоєні нові технології зі створення електронних бібліотек, дистанційної освіти і забезпечення відкритого доступу до науково-освітніх ресурсів.

Для республіки найбільш актуальним є створення розвинутої інформаційно-бібліотечної мережі на основі таких потужних бібліотек Узбекистану, як Національна бібліотека, ІБЦ та ІРЦ головних вишів, формування зведеного електронного бібліографічного каталога республіки.

Актуальність, необхідність і можливість реалізації такої мережі пояснюються нижченаведеними чинниками:

- У створенні розвинутої інформаційно-бібліотечної інфраструктури Узбекистану провідну роль відіграють Національна бібліотека Узбекистану (НБУ) та інформаційно-бібліотечні центри, де зосереджений найбільший інформаційний запас країни. У НБУ нараховується понад 6 млн одиниць збереження, а кожний ІБЦ має в середньому близько 300 тис. документів (книг, часописів, газет тощо). З 2002 р. Книжкова палата республіки включена в структуру НБУ для її методичного та організаційного керівництва. А це – додатковий фонд чисельністю понад 3,5 млн документів. Крім того, фонди Книжкової палати і НБУ найбільш обсягові, оскільки поповнюються обов'язковими примірниками майже всіх основних видань, що виходять на території Узбекистану. Використовуючи сучасні засоби обробки і передачі інформації, можна істотно підвищити оперативність доступу до джерел інформації. Відповідно, об'єднання зусиль цих провідних інституцій у створенні електронного каталога (ЕК) дасть змогу істотно скоротити витрати на його формування іншим бібліотекам країни і вибудувати ефективну інформаційну інфраструктуру для оперативного забезпечення населення необхідною інформацією.
- Національна бібліотека Узбекистану, провідні

університети, Фундаментальна бібліотека АН та інформаційно-бібліотечні центри здатні бути авангардом у створенні ядра корпоративної системи задля активного інформаційного обміну по всій республіці. Вони вже мають великий досвід у цих питаннях. Створення електронних каталогів – тривалий і досить витратний процес. Так створення власними силами повного електронного каталога для НБУ коштуватиме 3,5–4 млн доларів США. Оскільки НБУ як одержувач повного репертуару обов'язкового примірника більш ніж на 90 % покриває фонди інших бібліотек республіки, а з усіма ІБЦ, що були раніше публічними бібліотеками, має схожі фонди, що зазвичай не перевищують 200 тис. прим. документів, то варто говорити про створення зведеного електронного каталога на базі саме цих бібліотек. Крім того, кооперація мереж ІБЦ і Національної бібліотеки Узбекистану (вони мають багаторічний досвід створення електронних каталогів, баз даних і вже сформований електронний каталог, що становить в сукупності більше 400 тис. записів) дасть змогу ще більше заощадити ресурси. Розподілена бібліотечна інформаційна мережа повинна бути цілісним технологічним і програмним середовищем взаємодії організацій з обміну електронними інформаційними ресурсами або інформацією про ці ресурси на основі єдиних принципів і відкритих загальноприйнятих стандартів.

Така корпоративна система є першим етапом переходу до створення віртуальних бібліотек, що у десятки і сотні разів скоротить пошук необхідної інформації, створить конкурентоспроможні інформаційні ресурси і продукти, активізує обмін даними між організаціями республіки.

Створення інформаційно-бібліотечної інфраструктури на базі корпоративної мережі головних бібліотек забезпечить:

- надання відкритого онлайн-доступу до зведеного електронного каталога для всіх бібліотек і читачів Узбекистану та зарубіжних країн;
- надання університетам і бібліотекам реальних можливостей для формування власних локальних електронних каталогів;
- підвищення ефективності взаємодії і кооперації між НБУ та ІБЦ, ІРЦ різних відомств;
- можливість доступу бібліотек-учасниць корпоративної каталогізації до інформаційно-бібліотечних ресурсів (електронних каталогів) інших бібліотек-учасниць;
- полегшення каталогізації видань шляхом використання готових записів зведеного каталога;
- можливість оперативного доступу та бібліографічного пошуку;
- можливість ефективного обміну інформаційними фондами і ресурсами;
- створення різноманітних інформаційних продуктів (покажчики, проблемно-орієнтовані бази даних тощо), а також літопис національного друку;
- можливість одержати доступ до повнотекстових баз даних, зокрема до баз даних електронних підручників;
- можливість доступу до зарубіжних бібліографічних записів;
- поширення інформаційно-бібліотечної мережі шляхом входження в СКК бібліотек інших відомств;
- економію коштів і кадрових ресурсів за рахунок усунення дублювання робіт і активного поділу ресурсів із партнерами.

Отже, в Узбекистані проводяться масштабні реформи з інтенсивного впровадження нових інформаційних технологій у бібліотеках різного рівня і призначення. Водночас гострою проблемою залишається не стільки їхнє технічне переобладнання, скільки підготовка і перепідготовка бібліотекарів, вирішення актуальних питань міжбібліотечної взаємодії і забезпечення населення актуальною інформацією як традиційними методами, так і за допомогою передових комп'ютерних технологій.

Список використаної літератури

1. *Рахматуллаев, М. А.* Прогрессивные модели подготовки кадров для информационно-библиотечного обслуживания // Мир библиотеки. – 2008. – № 4. – С. 40–44.
2. *Рахматуллаев, М. А.* Информационные технологии в библиотеках : методическое пособие по разработке проектов с использованием новых информационных технологий. – Ташкент: Изд-во Национальной библиотеки Узбекистана им. А. Навои, 2003. – 274 с. – (Перездано в Бишкеке, 2004).
3. *Рахматуллаев, М. А.* Научно-образовательная и научно-техническая информация в сети электронных библиотек // Технологии создания и использования научно-технической и научно-образовательной информации в сети электронных библиотек : сборник. – Ташкент: Изд-во Национальной библиотеки Узбекистана им. А. Навои, 2009.
4. *Рахматуллаев, М. А.* Автоматизированная система корпоративных информационно-ресурсных центров (KARMAT-M) / М. А. Рахматуллаев, У. Ф. Каримов, А. А. Мухамадиев – Ташкент : Изд-во Национальной библиотеки Узбекистана им. А. Навои, 2009. – 75 с.